

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

FUZULIY VA FAQIRIY IJODIDA O'ZIGA XOSLIK VA G'AZALLARIDA BADIY MAHORAT

Yoqubova Safiyya Xamdamovna

Samarqand davlat pedagogika instituti, assistent.

e-mail: safiayakubova827@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8675-1392>

Аннотация.

Mazkur maqolada XVI asr mumtoz Sharq adabiyotining yirik namoyandasi Muhammad Fuzuliy ijodining o'ziga xos xususiyatlari, xususan, turkiy g'azallarida muhabbat, iztirob, inson ruhiyati va falsafiy mushohadaning badiiy ifodasi tahlil etiladi. Shoirning mumtoz adabiy an'analarni ijodiy o'zlashtirishi, obrazlar tizimi, poetik tafakkuri, badiiy san'atlardan foydalanish mahorati hamda lirik qahramon ruhiy olamini yoritish usullari tadqiq etiladi. Fuzuliy g'azallarining o'ziga xosligi an'anaviy poetik obrazlarning individual talqini, hissiy kechinmalarning teranligi hamda shakliy mukammallikning mazmun bilan uyg'unligi asosida o'chib beriladi.

Kalit so'zlar: mumtoz adabiyot, turkiy g'azal, badiiy mahorat, poetik tafakkur, lirik qahramon, ishq, iztirob, istiora, tashbeh, tazod, ramziylik.

СВОЕОБРАЗИЕ ТВОРЧЕСТВА ФУЗУЛИ И ФАКИРИ И ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МАСТЕРСТВО В ИХ ГАЗЕЛЯХ

Якубова Сафийя Хамдамовна

Самаркандский государственный педагогический институт, ассистент.

Аннотация.

В данной статье анализируются своеобразные особенности творчества Мухаммада Фузули — выдающегося представителя классической восточной литературы XVI века, в частности художественное воплощение любви, страдания, внутреннего мира человека и философских размышлений в его тюркоязычных газелях. Исследуются творческое освоение поэтом традиций классической литературы, система художественных образов, поэтическое мышление, мастерство использования художественно-выразительных средств, а также способы раскрытия духовного мира лирического героя. Своеобразие газелей Фузули раскрывается через индивидуальную интерпретацию традиционных поэтических образов, глубину эмоциональных переживаний и гармоничное единство совершенства художественной формы и содержания.

Ключевые слова: классическая литература, тюркоязычная газель, художественное мастерство, поэтическое мышление, лирический герой, любовь, страдание, метафора, сравнение, антитеза, символизм.

THE DISTINCTIVE FEATURES OF FUZULI AND FAQIRI'S WORKS AND ARTISTIC MASTERY IN THEIR GHAZALS

Yoqubova Safiyya Xamdamovna

Samarkand State Pedagogical Institute, Assistant.

Abstract.

This article analyzes the distinctive features of the literary works of Muhammad Fuzuli, an outstanding representative of sixteenth-century classical Eastern literature, with particular emphasis on the artistic expression of love, suffering, human psychology, and philosophical reflection in his Turkic-language ghazals. The study examines the poet's creative assimilation of classical literary traditions, his system of poetic imagery, poetic thinking, mastery of literary devices, and techniques for portraying the inner world of the lyrical persona. The distinctive characteristics of Fuzuli's ghazals are revealed through his individual interpretation of traditional poetic images, the depth of emotional experiences, and the harmonious unity of formal perfection and poetic content.

Keywords: classical literature, Turkic ghazal, artistic mastery, poetic thinking, lyrical persona, love, suffering, metaphor, simile, antithesis, symbolism.

Kirish. Mumtoz Sharq adabiyoti taraqqiyotida Muhammad Fuzuliy ijodi alohida o'rin tutadi. XVI asrda yashab ijod qilgan shoir turkiy, forsiy va arabiy tillarda yaratgan asarlari bilan Sharq adabiy tafakkurining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Uning adabiy merosida g'azal janri yetakchi mavqega ega bo'lib, bu janr shoirning estetik qarashlari, falsafiy mushohadalari va inson ruhiyatiga doir kuzatishlarini ifodalashning muhim vositasiga aylangan. Fuzuliy g'azallarining mavzu ko'lami, poetik obrazlar tizimi va badiiy ifoda imkoniyatlari zamonaviy adabiyotshunoslikda ham ilmiy qiziqish uyg'otmoqda [1; 2].

Muhammad Fuzuliy ijodining badiiy xususiyatlari, g'azallarining poetik qurilishi va shoirning mumtoz adabiyot taraqqiyotidagi o'rni turkiy adabiyotshunoslikda turli yo'nalishlarda tadqiq etilgan. Xususan, Fuzuliy she'riyatini

o'rganishda badiiy san'atlar tizimi, an'anaviy obrazlarning individual talqini, ishq mavzusining falsafiy-ruhiy mazmuni hamda shoirning poetik uslubi muhim tadqiqot yo'nalishlari hisoblanadi. Nurgul Çelikning "Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânî'ndaki Gazellerde Edebî Sanatlar" nomli tadqiqotida Fuzuliyning turkiy devonidagi g'azallarda qo'llangan badiiy san'atlar aniqlanib, tasniflangan hamda ayrim baytlar asosida sharhlangan [1]. Mazkur tadqiqot Fuzuliy g'azallarining badiiy-estetik xususiyatlarini o'rganishda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Biroq shoir mahoratini faqat badiiy san'atlarning mavjudligi bilan cheklamasdan, ularning mazmuni ochish, lirik kechinmani kuchaytirish va obrazlar ta'sirchanligini oshirishdagi vazifalarini ham tahlil qilish zarur.

Bunyamin Taşning "Divan Şairinin Özgünlüğü Bağlamında Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Bezm" nomli maqolasida Fuzuliy g'azallaridagi bazm motivi mumtoz she'riyat an'analari va shoirning ijodiy o'ziga xosligi nuqtayi nazaridan o'rganilgan [2]. Tadqiqotning ahamiyati shundaki, unda an'anaviy obraz va motivlar shoir ijodida yangi ma'no kasb etishi mumkinligi masalasi yoritiladi. Ushbu yondashuv Fuzuliy g'azallaridagi may, soqiy, bazm, hijron va visol singari obrazlarni faqat an'anaviy timsollar sifatida emas, balki lirik qahramon ruhiyati bilan bog'liq poetik vositalar sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Cem Dilçinning "Fuzulî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler" asari Fuzuliy she'riyatining poetik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlardan biridir [3]. Mazkur asar shoirning she'riy uslubi va nazm texnikasini o'rganish uchun nazariy manba sifatida ahamiyatga ega. Fuzuliy g'azallaridagi badiiy mahoratni tadqiq etishda so'z tanlash, obraz yaratish, fikrni ixcham va ta'sirchan ifodalash, bayt qismlari o'rtasidagi mazmuniy munosabat hamda tovush va ma'no uyg'unligiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Muhammet Nur Doğaning "Fuzulî'nin Poetikası" asari shoirning poetik qarashlari va ijodiy tamoyillarini o'rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi [4]. Ushbu tadqiqot Fuzuliy ijodini faqat mavzu va obrazlar doirasida emas, balki shoirning she'riyatga munosabati hamda badiiy fikrlash xususiyatlari bilan bog'liq holda o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Shu jihatdan Fuzuliy g'azallarida ishq, inson ruhiyati, iztirob, vafo va hijron tushunchalarining o'zaro aloqasini tahlil qilish shoir poetikasining muhim qirralarini ochishga xizmat qiladi.

Fuzuliy ijodini o'rganishda birlamchi manba sifatida shoir devoniga murojaat qilish alohida ahamiyatga ega. To'xtasin Jalolov va Munirxon Muinzoda tomonidan nashrga tayyorlangan "Fuzuliy. Devon" to'plami o'zbek kitobxonlari uchun shoir she'riyatini o'rganish imkonini beradigan manbalardan biridir [5]. Devon matnlarini bevosita tahlil qilish orqali g'azallarning mavzusi, lirik qahramon kechinmalari, qofiya va radif tizimi, badiiy tasvir vositalari hamda poetik kompozitsiyasini aniqlash mumkin.

Yuqoridagi tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Fuzuliy ijodining ayrim jihatlarini, jumladan, g'azallardagi badiiy san'atlar, an'anaviy motivlar va poetik qarashlar maxsus o'rganilgan. Mazkur maqolada esa ushbu ilmiy qarashlarga tayangan holda shoir g'azallaridagi badiiy vositalarning lirik mazmun bilan munosabati, ishqiy kechinmalarning ifodalanishi va an'anaviy poetik unsurlarning individual badiiy talqini o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Bunda badiiy san'atlar alohida sanab o'tiladigan vositalar sifatida emas, balki g'azalning g'oyaviy mazmuni va estetik ta'sirini yuzaga chiqaruvchi poetik omillar sifatida tahlil qilinadi.

Fuzuliy ijodining o'ziga xosligini belgilovchi asosiy omillardan biri shundaki, shoir mumtoz adabiyotda shakllangan an'anaviy obrazlar va poetik qoliplardan foydalanar ekan, ularga individual ruhiy mazmun bag'ishlaydi. Mumtoz she'riyatda keng tarqalgan oshiq, ma'shuqa, hijron, visol, ko'z yoshi, qonli yurak va sham kabi obrazlar uning g'azallarida shunchaki an'anaviy tasvir vositalari bo'lib qolmaydi. Ular lirik qahramonning ichki dunyosi, ruhiy ziddiyatlari va hayotiy tajribasini ifodalovchi poetik unsurlarga aylanadi.

Muhammad Fuzuliy va Ismoilxon Faqiriy ijodini qiyosiy o'rganish mumtoz turkiy she'riyatda shakllangan poetik an'analarning turli tarixiy-adabiy sharoitlarda qanday davom ettirilgani va individual ijodiy xususiyatlar bilan boyitilganini aniqlash imkonini beradi. Har ikki shoir ijodida g'azal janri yetakchi o'rin tutib, unda ishq-muhabbat, oshiq ruhiyatidagi ziddiyatlar, hijron iztirobi, vafo, sabr va ma'naviy kamolot masalalari badiiy talqin etiladi. Biroq mazkur mavzularning umumiyliги shoirilar poetikasining aynan bir xil ekanini anglatmaydi. Aksincha, ularning obrazlar tizimi, poetik tafakkuri, lirik qahramon ruhiyatini ifodalash usuli va badiiy tasvir vositalaridan foydalanishida o'ziga xos jihatlar namoyon bo'ladi.

Muhammad Fuzuliy g'azallarida ishq ko'pincha insonning butun ruhiy olamini qamrab oluvchi, uni iztirob va tafakkurga undovchi murakkab ma'naviy hodisa sifatida gavdalanadi. Shoir lirikasida oshiqning dard chekishi shunchaki hissiy holat ifodasi bo'lib qolmay, balki insonning o'zligini anglashi, muhabbat mohiyatini idrok etishi va borliq bilan munosabatini qayta baholashi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Fuzuliy poetikasining muhim xususiyatlaridan biri shundaki, unda ishqiy kechinma falsafiy mushohada bilan uzviy birlashadi. Oshiqning iztirobi, ko'z yoshi, sabri va umidsizligi orqali inson qalbinin ziddiyatli tabiati ochib beriladi. Shu jihatdan Fuzuliy g'azallarida lirik kechinma keng ma'nodagi ruhiy-falsafiy mazmun kasb etadi.

Ismoilxon Faqiriy g'azallarida ham mumtoz she'riyatga xos ishqiy obrazlar, an'anaviy timsollar va poetik ifoda shakllari muhim o'rin egallaydi. Biroq uning ijodini faqat umumiy mumtoz an'analari doirasida baholash yetarli emas. Faqiriy g'azallarini tahlil qilishda an'anaviy obrazlarning shoirning individual uslubi, lirik ifoda imkoniyatlari va badiiy niyati bilan qanday uyg'unlashganini aniqlash lozim. Xususan, oshiq va ma'shuqa munosabati, hijron va visol qarama-qarshiligi, vafo va jafoning badiiy talqini kabi jihatlar Fuzuliy ijodi bilan qiyoslash uchun muhim poetik asos bo'la oladi.

Bunda Faqiriy she'rilaridagi muayyan obraz yoki badiiy san'atning Fuzuliyda ham uchrashi o'z-o'zidan bevosita ta'sirni isbotlamaydi; bunday xulosaga kelish uchun matnlararo o'xshashlik, tarixiy-adabiy sharoit va manbaviy dalillar birgalikda tekshirilishi zarur. Ikki shoir ijodidagi mushtaraklik, avvalo, g'azalning an'anaviy poetik tizimiga munosabatda ko'rinadi. Mumtoz g'azalchilikda yor, oshiq, raqib, hijron, visol, ko'z yoshi, ko'ngil, zulf va yuz kabi obrazlar muayyan ramziy mazmuni ifodalashga xizmat qiladi. Fuzuliy va Faqiriy ijodini qiyoslashda mazkur obrazlarning shunchaki qo'llanishini emas, balki ularning she'riy matndagi vazifasi, o'zaro munosabati va mazmuniy yukini aniqlash muhimdir.

Masalan, ko'ngil obrazi bir she'rda oshiqning iztiroblarini mujassamlashtirsa, boshqa bir she'rda uning ma'naviy izlanishlari yoki ichki ziddiyatlarini ifodalashi mumkin. Demak, obrazning an'anaviyligi uning badiiy imkoniyatlarini cheklamaydi; aksincha, shoirning individual mahorati aynan shu an'anaviy vositaga yangi mazmuniy urg'u berishida namoyon bo'ladi.

Fuzuliy va Faqiriy g'azallarining badiiy mahoratini qiyosiy baholashda tashbeh, istiora, tazod, talmeh, mubolag'a va tamsil kabi san'atlarning qo'llanishi ham alohida ahamiyatga ega. Biroq san'atlarning mavjudligini sanab o'tish bilan cheklanmasdan, ularning lirik kechinmani chuqurlashtirish, obrazning ta'sirchanligini oshirish va g'azalning umumiy mazmunini shakllantirishdagi vazifasini ko'rsatish kerak. Fuzuliy lirikasida qarama-qarshi tushunchalar va ruhiy holatlarning to'qnashuvi oshiqning ichki ziddiyatlarini kuchaytiruvchi vosita sifatida talqin etilishi mumkin. Faqiriy she'rlarida esa ayni san'atlarning qanday poetik vazifa bajarishi bevosita misralar tahlili asosida aniqlanishi lozim. Shu tariqa qiyosiy tahlil badiiy vositalarning umumiylikni emas, balki ularning individual ijodiy qo'llanishini ochib beradi.

G'azal poetikasida qofiya va radif ham shoir mahoratini belgilovchi muhim omillardan hisoblanadi. Qofiya she'rning tovush uyg'unligi va ritmik yaxlitligini ta'minlasa, radif takroriy birlik sifatida g'azalning mazmuniy markazini kuchaytirishi mumkin. Fuzuliy va Faqiriy g'azallarini shu jihatdan o'rganish ularning poetik fikrni rivojlantirish usuli, asosiy hissiy urg'uni belgilashi va misralar o'rtasidagi semantik aloqalarni tashkil etish xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Ayniqsa, radifning takrorlanishi oshiqning muayyan kechinmasini qayta-qayta ta'kidlash yoki bir obrazning turli ma'no qirralarini ochish uchun xizmat qilgan holatlarda uning kompozitsion vazifasi yaqqol namoyon bo'ladi.

Qiyosiy tahlilning yana bir muhim yo'nalishi — lirik qahramon talqinidir. Fuzuliy g'azallarida oshiqning iztirobi ko'pincha teran ichki monolog va falsafiy mushohada bilan uyg'unlashib, uning ruhiy holatini ko'p qatlamli tarzda namoyon etadi. Faqiriy lirik qahramonini o'rganishda ham uning kechinmalari, murojaat usuli, yor bilan munosabati va o'z holatiga bergan bahosi alohida tahlil qilinishi kerak. Bunda ikki ijodkorning lirik qahramonlarini bir-biriga qarama-qarshi qo'yishdan ko'ra, umumiy mumtoz poetik model doirasida har bir shoirning individual ifoda usulini aniqlash ilmiy jihatdan samaraliroqdir.

Shunday qilib, Muhammad Fuzuliy va Ismoilxon Faqiriy g'azallarini qiyosiy o'rganish mumtoz turkiy she'riyatdagi an'ana va individuallik munosabatini yoritishga xizmat qiladi. Ularning ijodidagi umumiy mavzular, obrazlar va badiiy san'atlar tarixiy-poetik mushtaraklikni ko'rsatsa, mazkur vositalarning matn tarkibida bajaradigan vazifasi, lirik kechinmani ifodalash darajasi va kompozitsion tashkil etilishidagi farqlar shoirning individual mahoratini belgilaydi. Shu sababli Fuzuliy va Faqiriy ijodidagi o'xshashliklarni bevosita ta'sirning tayyor dalili sifatida emas, balki manbalar bilan tekshirilishi zarur bo'lgan qiyosiy tahlil nuqtalari sifatida baholash lozim. Bunday yondashuv Faqiriy ijodining mumtoz adabiy an'analari tizimidagi o'rnini aniqlash va uning poetik o'ziga xosligini ilmiy asosda ochib berish imkonini yaratadi.

Shoirning badiiy mahoratini o'rganishda uning an'anaga munosabati, individual poetik tafakkuri va badiiy san'atlardan foydalanish usullarini o'zaro bog'liqlikda tahlil etish muhimdir. Chunki mumtoz adabiyotda ijodiy o'ziga xoslik mavjud poetik an'analarni butunlay inkor etishda emas, balki ularning mazmuniy va estetik imkoniyatlarini yangicha namoyon qilishda ko'rinadi. Fuzuliy turkiy g'azallarining o'ziga xosligi ham an'anaviy shakl doirasida inson kechinmalarini chuqur va ta'sirchan ifodalashda namoyon bo'ladi. Bu jihat shoir ijodining o'ziga xosligini alohida poetik hodisa sifatida o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi [2; 3].

Maqolaning maqsadi Fuzuliy ijodidagi individual poetik xususiyatlarni aniqlash, uning g'azallarida badiiy mahoratning namoyon bo'lish shakllarini tahlil qilish hamda shoirning mumtoz turkiy she'riyat taraqqiyotidagi o'rnini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Tadqiqotda tarixiy-adabiy, qiyosiy-tipologik, poetik tahlil va badiiy matnni sharhlash metodlaridan foydalanildi. Tahlil obyekti sifatida Fuzuliyning turkiy devonidagi g'azallar, predmet sifatida esa ulardagi obrazlar tizimi, poetik ifoda vositalari va lirik qahramon ruhiyatining badiiy talqini belgilandi.

Fuzuliy ijodining o'ziga xosligini anglash uchun, avvalo, uning mumtoz Sharq adabiyoti an'analari bilan munosabatini aniqlash lozim. Shoir o'zidan avvalgi forsiy va turkiy she'riyatda shakllangan janr xususiyatlari, obrazlar tizimi va badiiy ifoda usullarini ijodiy o'zlashtirgan. Biroq uning she'riyatini faqat an'anaviy obrazlarning davomiylik bilan izohlash mumkin emas. Muhimi, shoir mavjud poetik vositalar orqali o'ziga xos hissiy-falsafiy mazmunni yuzaga chiqaradi.

Bunyamin Taşning Fuzuliy turkiy g'azallaridagi bazm motivini shoir individualligi nuqtayi nazaridan o'rgangan tadqiqoti mumtoz she'riyatda o'ziga xoslik masalasini an'anaviy obrazlarning individual talqini bilan bog'liq holda tahlil etish zarurligini ko'rsatadi [2]. Mazkur yondashuv Fuzuliy ijodida an'ana va individuallik munosabatini o'rganish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mumtoz g'azal poetikasida ishq, hijron, visol, yor jamoli, oshiqning sabri va iztirobi kabi mavzular keng tarqalgan. Fuzuliy ana shu mavzularni o'ziga xos ruhiy teranlik bilan yoritadi. Uning g'azallarida muhabbat ko'pincha oddiy hissiy mayl darajasidan yuqoriga ko'tarilib, insonning o'zligini anglashga, hayot mohiyatini tushunishiga va ruhiy kamolotiga daxldor hodisa sifatida talqin qilinadi.

Shoirning mashhur "Məni candan usandırdı..." misrasi bilan boshlanuvchi g'azalida lirik qahramonning ruhiy iztirobi markaziy o'ringa chiqadi. Ushbu misrada muhabbatning insonni charchatishi va ruhiy jihatdan toliqtirishi ifodalangan bo'lsa-da, g'azalning umumiy mazmunida ishqdan voz kechish emas, balki uning murakkab tabiatini anglashga intilish ustuvorlik qiladi. Shunday qilib, iztirob lirik qahramonning o'zligini emas, balki uning his-tuyg'ulari naqadar kuchli va ziddiyatli ekanini ko'rsatadi.

Fuzuliy g'azallarining individual xususiyati, shuningdek, poetik fikrning mantiqiy izchilligi va hissiy kuchi o'rtasidagi uyg'unlikda ko'rinadi. Shoir fikrni faqat tasviriy vositalar orqali emas, balki savol, murojaat, qarama-qarshilik va xulosalash kabi usullar yordamida ham rivojlantiradi. Bunday yondashuv g'azalning har bir baytida mazmuniy mustaqillikni saqlagan holda umumiy hissiy yo'nalishning davom etishini ta'minlaydi.

Demak, Fuzuliy ijodidagi o'ziga xoslik mumtoz adabiy an'analarni takrorlash bilangina cheklanmaydi. U an'anaviy obrazlarning ma'no doirasini kengaytirish, lirik kechinmalarni chuqurlashtirish va poetik shakl imkoniyatlarini individual badiiy tafakkur asosida namoyon etish orqali yuzaga chiqadi.

Fuzuliy g'azallarining mazmuniy markazini tashkil etuvchi ishq mavzusi shoir poetikasining eng muhim xususiyatlaridan biridir. Biroq uning she'riyatidagi muhabbatni faqat oshiq va ma'shuqa o'rtasidagi munosabat bilan chegaralash to'g'ri emas. Shoir ishq vositasida insonning ruhiy olami, sadoqati, sabri, umidi va ichki ziddiyatlarini badiiy tadqiq etadi.

Fuzuliy lirik qahramoni ko'pincha iztirob chekayotgan, hijron azobini boshidan kechirayotgan va o'z kechinmalarini anglashga intilayotgan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Uning ruhiy holati tashqi voqelik bilan doimo hamohang emas. Aksincha, oshiqning ichki dunyosi bilan real hayot o'rtasidagi nomuvofiqlik she'riy ziddiyatni yuzaga keltiradi. Shu sababli hijron faqat ayriliq holati emas, balki inson ruhiyatidagi murakkab jarayonlarning ifodasi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Shoir g'azallarida ko'z yoshi, qon, yara, olov, sham va tun kabi obrazlar lirik qahramonning ruhiy holatini ifodalashda muhim vazifa bajaradi. Masalan, ko'z yoshi an'anaviy she'riyatda qayg'u belgisi sifatida qo'llansa, Fuzuliy poetikasida u oshiqning ichki iztirobini tashqi olamga olib chiquvchi vositaga aylanadi. Qonli yurak esa muhabbatning jismoniy va ma'naviy azoblarini birlashtiruvchi ramziy obraz sifatida talqin qilinishi mumkin.

Mazkur obrazlarning ta'sirchanligi ularning o'zaro munosabatida ham namoyon bo'ladi. Olov va suv, hayot va o'lim, umid va noumidlik, visol va hijron kabi qarama-qarshi tushunchalar oshiq ruhiyatidagi ziddiyatlarni kuchaytiradi. Bunday qarama-qarshiliklar orqali shoir insonning bir vaqtning o'zida ham azob chekishi, ham muhabbatga sodiq qolishi mumkinligini badiiy asoslaydi.

Fuzuliy ijodida ishqning falsafiy mazmuni ham alohida ahamiyatga ega. Shoirning ayrim g'azallarida muhabbat insonning ma'naviy kamolotiga olib boruvchi tajriba sifatida ko'rinsa, boshqa o'rinlarda u insonni o'z imkoniyatlari va o'zliklari bilan yuzlashtiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Bu ikki yo'nalish o'zaro zid emas, aksincha, muhabbatning murakkab tabiatini ochib beradi.

Fuzuliy g'azallarini tahlil qilishda lirik qahramonning ruhiy holatini muallif shaxsiyati bilan to'liq tenglashtirib yubormaslik lozim. Badiiy matndagi "men" — muayyan estetik vazifani bajaruvchi lirik subyekt bo'lib, uning kechinmalari umumlashtirilgan insoniy tajribani ham ifodalashi mumkin. Shu jihatdan shoir yaratgan oshiq obrazi individual his-tuyg'ular bilan birga insoniyatga xos muhabbat, sadoqat va iztirob tajribasini ham mujassamlashtiradi.

Fuzuliy lirikasining badiiy ta'sir kuchi aynan mana shu umumlashtirish imkoniyatida ko'rinadi. Shoirning individual kechinmalari o'quvchi uchun tushunarli va mushtarak hissiy tajribaga aylanadi. Natijada g'azallardagi muhabbat mavzusi tarixiy davr chegaralaridan chiqib, inson ruhiyatining barqaror muammolarini yorituvchi badiiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Fuzuliy badiiy mahoratining muhim ko'rsatkichlaridan biri — mumtoz she'riyatda shakllangan badiiy san'atlardan mazmunni chuqurlashtirish va hissiy ta'sirchanlikni kuchaytirish maqsadida foydalanishidir. Uning turkiy g'azallaridagi poetik vositalarni o'rgangan Nurgul Çelik va Abdullah Eren tadqiqotida badiiy san'atlar aniqlanib, tasniflangan va tegishli baytlar asosida sharhlangan [1]. Mazkur tadqiqot Fuzuliy poetikasini badiiy ifoda vositalari nuqtayi nazaridan o'rganish uchun muhim manbalardan biridir.

Shoir g'azallarida istiora, tashbeh, tazod, mubolag'a, talmeh va takror kabi san'atlarning imkoniyatlari keng namoyon bo'ladi. Biroq ularning ahamiyati faqat badiiy bezak vazifasini bajarish bilan belgilanmaydi. Ushbu san'atlar mazmunni shakllantirish, obrazlarning ma'no doirasini kengaytirish va lirik qahramonning ruhiy holatini ifodalashda faol ishtirok etadi.

Istiora Fuzuliy poetikasida mavhum tushunchalarni jonli va ta'sirchan obrazlarga aylantirish imkonini beradi. Muhabbatning olov, dard yoki yara bilan bog'lanishi his-tuyg'ularning oddiy izohidan ko'ra kuchliroq badiiy ta'sir uyg'otadi. Bunda mavhum ruhiy holat moddiy obraz orqali tasavvur qilinadi. Natijada o'quvchi ishqning nafaqat ma'naviy, balki jismoniy azob sifatida ham idrok etilishini his qiladi.

Tashbeh esa yorning go'zalligi, oshiqning holati va tabiat manzaralarini o'zaro qiyoslash orqali obrazlilikni kuchaytiradi. Mumtoz she'riyatda yorning yuzi oyga, qaddi sarvga, ko'zlari esa turli tabiiy predmetlarga qiyoslanishi an'anaviy hodisadir. Fuzuliy bunday obrazlardan foydalanganda ularning hissiy va mazmuniy imkoniyatlarini lirik vaziyat bilan bog'laydi. Shu tariqa an'anaviy qiyoslash muayyan kechinmani ochishga xizmat qiladi.

Tazod shoir g'azallarida ruhiy ziddiyatlarni ifodalashning samarali vositasidir. Ishq va aql, sabr va betoqatlik, visol va hijron, hayot va o'lim singari qarama-qarshi tushunchalar lirik qahramonning ichki kurashini yoritadi. Tazodning poetik vazifasi qarama-qarshi tushunchalarni yonma-yon qo'yish bilangina cheklanmay, ularning o'zaro munosabati orqali yangi mazmun hosil qilishdan iborat. Masalan, hijronning azob sifatida ifodalanishi bilan bir qatorda uning oshiq sadoqatini namoyon etishi muhabbatning ziddiyatli mohiyatini ochadi.

Talmeh orqali tarixiy, diniy va adabiy rivoyatlarga ishora qilish imkoniyati yuzaga keladi. Sharq adabiyotida Layli va Majnun, Farhod va Shirin kabi obrazlar muhabbatning turli qirralarini ifodalovchi an'anaviy timsollar hisoblanadi. Bunday obrazlar bilan bog'liq ishoralar o'quvchining madaniy xotirasiga tayanadi va she'r mazmunini kengaytiradi. Biroq muayyan baytda talmeh mavjudligini aniqlash uchun uning matnii dalillarini ko'rsatish zarur.

Fuzuliy poetikasining o'ziga xosligi badiiy san'atlarning ko'pligida emas, ularning funksional jihatdan o'rinli qo'llanishida ko'rinadi. Istiora ruhiy holatni obrazga aylantiradi, tazod ichki ziddiyatni ochadi, mubolag'a hissiy kuchni oshiradi, talmeh esa matnni keng madaniy kontekst bilan bog'laydi. Ushbu vositalarning uyg'unligi shoir g'azallarining mazmuniy teranligi va estetik ta'sirchanligini belgilaydi.

Muhammad Fuzuliy ijodini o'rganish natijasida uning turkiy g'azallaridagi o'ziga xoslik mumtoz adabiy an'alar va individual poetik tafakkurning o'zaro ta'siri asosida shakllanganini ko'rish mumkin. Shoir an'anaviy obrazlar, janr

qonuniyatlari va badiiy san'atlardan foydalanar ekan, ularning mazmuniy imkoniyatlarini kengaytirib, inson ruhiyatining murakkab qirralarini ochishga intiladi.

Birinchidan, Fuzuliy ijodida ishq mavzusi hissiy kechinmalar doirasidan chiqib, insonning ma'naviy dunyosi, sadoqati va o'zligini anglash jarayonini yorituvchi falsafiy mazmun kasb etadi. Hijron, iztirob va visol obrazlari lirik qahramonning ruhiy holatini ochishda muhim vazifa bajaradi.

Ikkinchidan, shoirning individual poetik uslubi an'anaviy obrazlarni yangicha talqin qilish, tashqi tasvirni ichki kechinmalar bilan bog'lash va lirik ziddiyatlarni izchil rivojlantirishda namoyon bo'ladi. Shu sababli Fuzuliy g'azallaridagi o'ziga xoslikni faqat mavzu yoki obrazlar bilan emas, ularning badiiy matndagi funksiyasi bilan ham izohlash lozim.

Uchinchidan, istiora, tashbeh, tazod, mubolag'a va talmeh kabi badiiy san'atlar shoir poetikasida mazmunni chuqurlashtiruvchi vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Ularning ta'sirchanligi muayyan baytdagi vazifasi, lirik vaziyat bilan aloqasi va umumiy g'oyaviy yo'nalishga qo'shgan hissasi orqali belgilanadi.

To'rtinchidan, qofiya, radif, aruz vazni va kompozitsion yaxlitlikning mazmun bilan uyg'unligi Fuzuliy g'azallarining musiqiyliigi hamda estetik ta'sirchanligini ta'minlaydi. Shakliy mukammallik shoirda mazmundan ajralgan hodisa emas, balki hissiy-falsafiy fikrni ifodalashning muhim vositasidir.

Umuman, Fuzuliy g'azallarining badiiy qudrati an'ana va yangilik, hissiyot va tafakkur, shakl va mazmun o'rtasidagi uyg'unlikda namoyon bo'ladi. Uning poetik merosini yanada chuqur o'rganish mumtoz turkiy adabiyotda ijodiy individuallikning shakllanish mexanizmlarini aniqlash, g'azal janrining badiiy imkoniyatlarini tushunish va Sharq adabiyotidagi mushtarak poetik jarayonlarni yoritish uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Çelik N. Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'ndaki Gazellerde Edebî Sanatlar: yüksek lisans tezi. – Ordu: Ordu Üniversitesi, 2019. – URL: <https://earsiv.odu.edu.tr/jspui/handle/11489/454>.
2. Taş B. Divan Şairinin Özgünlüğü Bağlamında Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Bezm // Journal of Turkish Research Institute. – 2019. – № 65. – S. 77–100. – DOI: 10.14222/Turkiyat4159.
3. Dilçin C. Fuzulî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler. – İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.
4. Doğan M. N. Fuzulî'nin Poetikası. – İstanbul: Yelkenli Kitabevi, 2009.
5. Fuzuliy. Devon / nashrga tayyorlovchilar: To'xtasin Jalolov, Munirxon Muinzoda. – Toshkent: O'zSSR davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1959.
6. Bagirov A. M. Mahammad Fuzuli's Role in Ghazal Traditional Genre Formation in the Azerbaijani Literature // Philology. Theory & Practice. – 2021. – Vol. 14, № 5. – DOI: 10.30853/phil210204. – URL: <https://philology-journal.ru/en/article/phil20210204/fulltext>.
7. Khalilova H. A. Muhammad Fizuli's Poetic Corpus of Ghazals // Path of Science. – 2024. – Vol. 10, № 2. – DOI: 10.22178/pos.101-14. – URL: <https://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/3117/0>.
8. Beklen S. Fuzûlî'nin Bilinmeyen Bir Gazeli ve Bu Gazelin Şerhi // Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi. – 2025. – Vol. 14, № 3. – DOI: 10.7884/teke.1643474. – URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/teke/article/1643474>.